

Sašo Komerički

Prepletanje individualnega in kolektivnega spomina v zgodovinoisju¹

UDK 930.2(497.4 Bela krajina)

KOMERIČKI Sašo, mag., samostojni svetovalec, Univerza v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 12, sasokome@hotmail.com

Prepletanje individualnega in kolektivnega spomina v zgodovinoisju**Zgodovinski časopis**, Ljubljana 60/2006 (134), št. 3–4, str. 397–413, 43 cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: zgodovinoisje, Bela Krajina, individualni spomin, kolektivni spomin, historizacija spomina

Prispevek jemlje kot izhodišče presečišče individualnega in kolektivnega spomina na primeru Bele krajine in dogodkov med drugo svetovno vojno. Sledi analiza in predstavitev obstoječih virov, ki so bili uporabljeni v magistrskem delu ter njihova teoretska utemeljitev. Osnovna teza članka je pokazati na vpliv družbenopolitičnih skupin in družbe kot celote na posameznika ter hkrati nakazati smer ali vodilo v zgodovinoisju, ki bi lahko ponudilo najbolj izčrpne odgovore na vprašanja razvoja družbenih enot.

Avtorski izvleček

UDC 930.2(497.4 Bela krajina)

KOMERIČKI Sašo, MA., Consultant, University in Ljubljana, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 12, sasokome@hotmail.com

Intersection of Individual and Collective Memory in Historiography**Zgodovinski časopis (Historical Review)**, Ljubljana 60/2006 (134), No. 3–4, pp. 397–413, 43 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key words: historiography, Bela krajina, individual memory, collective memory, historization of memory

The starting point of the contribution is the intersection of individual and collective memory in the case of Bela krajina and the events of WW2. It is followed by a presentation and analysis of existing sources used in the MA thesis, as well as their theoretical background. The basic claim of the article is to show the influence of socio-political collectives and society as a whole on the individual, and to indicate the strand or guidelines in historiography which could offer the most thorough answers to the question of the development of social entities.

Author's Abstract

Bela krajina je bila v času druge svetovne vojne ali natančneje v letih 1943 – 1945 partizansko osvobodeno ozemlje. Iz te pokrajine so krenile mnoge partizanske akcije na Dolenjsko in Notranjsko. Po kapitulaciji Italije leta 1943 so Črnomelj zasedli borci tretjega bataljona Tomšičeve brigade, pripadniki »bele garde« pa so se iz Črnomlja umaknili novembra leta 1943 in od takrat naprej v Beli krajini ni bilo stalne sovražne postojanke.²

Na ozemlju Bele krajine in Črnomlja (kot takratnega središča partizanske Slovenije) so potekala številna zborovanja, sprejemi, kulturno-umetniške prireditve in razstave. V Črnomlju in okolici so delovale razne delavnice (orožarska, šiviljska, sedlarska, mizarska), pa tudi livarna in elektrarna. Meščanska šola v Črnomlju je bila spremenjena v prvo partizansko realno gimnazijo. V mestu so imele sedež vse pomembne vojaške in politične institucije. V mestu so delovali Znanstveni inštitut, Denarni zavod Slovenije, Odsek za notranje zadeve,

¹ Članek je povzet iz mojega magistrskega dela *Druga svetovna vojna v individualnem in kolektivnem spominu v Beli krajini*.

² *Enciklopedija Slovenije*, 2. zvezek, geslo Bela Krajina, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, str. 187.

Odsek za sodstvo, Verska komisija, kemično-farmaceutski laboratorij sanitetnega oddelka GŠ NOV in POS, ki se kasneje razvije v tovarno Lek, radio OF, prva partizanska veterinarska ambulanta v Sloveniji ter prva meteorološka postaja NOV in POS. V Črnomlju sta potekali tudi ustanovni skupščini Slovenskega časnikarskega društva in Strokovne zveze učiteljev in profesorjev. V Beli krajini se je organizirala in pridobila prve politične oblike tudi slovenska državnost, ki je razvidna v nekaterih pomembnih zgodovinsko-političnih dogodkih, med njimi velja omeniti prvo zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju (SNOS) 19. in 20. februarja leta 1944. Na tem srečanju so bili postavljeni temelji za kasnejši samostojni politični razvoj Slovenije v nekdanji SFRJ in za njeno neodvisno državnost. Slovenski narodnoosvobodilni odbor je tako postal prvi slovenski parlament.³

Kljub velikemu pomenu, ki ga je Bela krajina imela v zgodovinskem kot tudi družbenopolitičnem pogledu za časa vojne, je njena vloga v povojnem času zbledela. Tudi zgodovinski spomin na vojni čas se je okrnil, navkljub vsem zgodovinsko pomembnim dogodkom, ki so se dogodili na njenih tleh. V povojnem času se tudi slovensko zgodovinopisje ni veliko ukvarjalo z zgodovino Bele krajine, ne z obdobjem druge svetovne vojne, še posebej pa ne s povojnim obdobjem (če izvzamemo režimska dela, ki so za objektivno preučevanje zgodovine skorajda neuporabna).⁴ Zaradi te vrzeli, še posebej pa ker v delih, ki so nastala, ni bilo »mesta« za študij mentalitet, sem se odločil za uporabo drugačnega historiografskega pristopa. Opravi sem analizo že obstoječih pisnih virov ter ustnega gradiva, saj bi drugače z politično-zgodovinskimi deli, ki se ukvarjajo z »narodno tvornimi dogodki«, težko predstavil širšo miselnost posameznika.

Takšnih prijemov slovensko zgodovinopisje ni veliko uporabljalo, vendar se je z razvojem zgodovinopisja predvsem po letu 1960 v Zahodni Evropi, zlasti v Franciji, raziskovalno polje spustilo iz višav velikih političnih oseb na tla navadnih smrtnikov, tudi družbenih marginalcev. Je pa tako usmerjeno zgodovinopisje pokazalo, da zgodovinske spremembe niso samo rezultat neke skupine ljudi ali posameznikov, ki na osnovi imaginarnih ciljev ustvarjajo zgodovino.

Raziskovalci so tako začeli preučevati posameznike v družbi in ne več ali ne samo »velikih« zgodovinskih oseb. V družbeno-socialnem pogledu so stopili na plano ljudje, ki niso bili »velike« politične osebnosti takratnega časa, temveč navadni državljani. Potreben je bil zgodovinski obrat k tlor, da bi razumeli in odkrili politično, socialno, gospodarsko ravnanje takratnega posameznika. Da je lahko zgodovinar začutil tla, je moral predmet raziskovanja poenostaviti, spremeniti izmero opazovanega. Začelo se je razvijati zgodovinopisje malega človeka.

Z odkrivanjem zgodovine »malih« ljudi se je pojavila potreba po odkrivanju, tudi v zgodovini pozabljenih pokrajin. V slovenskem kontekstu je primer ene od zgodovinsko najbolj prezrtih pokrajin prav Bela krajina. Toda v samem zgodovinopisju je še bolj kot pokrajina ostal prezrt in zapostavljen človek, ki je tu živel. Tako je bilo pričujoče delo poskus obuditve zgodovinskega spomina na čas druge svetovne vojne in povojnega obdobja. Pravilnost takega pristopa se pokaže v razpravi *Ljudje v vojni*,⁵ kjer so avtorji osvetlili doživljanje vojnih in povojnih dogodkov s pomočjo spomina na ozemlje Trsta in okolice. V ospredju razprave so socialno-zgodovinske spremembe, ki jih je doživel in proizvajal mali človek.

³ Tone Ferenc, *Ljudska oblast na Slovenskem 1941 – 1945*, tretja knjiga Mi volimo, Mladika, Ljubljana 1991, str. 5.

⁴ Glej opombe 13-15.

⁵ Marta Verginella, *Ljudje v vojni (Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem)*, Knjižnica Annales 9, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 1995.

Pri poskusu razvijanja teoretskih podmen sem si lahko pomagal pretežno, da ne zapišem izključno, z deli tujih avtorjev, posebej z delom Maurica Halbwachsa *Kolektivni spomin*. Vendar pa je bilo zaradi velike časovne oddaljenosti originalnega izida in slovenskega preвода knjige (leta 1968 je izšla v Franciji, leta 2001 v Sloveniji) potrebno poiskati tudi druga dela novejšega datuma, ki se ukvarjajo z individualnim in kolektivnim spominom. Gre predvsem za sociološke in antropološke študije, ki so povečini rezultat interdisciplinarnega sodelovanja in ki so mi omogočile uvid v rezultate primerljivih študij o individualnemu in kolektivnemu spominu v drugih okoljih in obdobjih.

Pri definiciji individualnega in kolektivnega spomina se ne moremo izogniti občemu razmišljanju in definiranju, ki nam ga ponujajo ob zgodovini tudi druge družboslovne vede. Doslej take problematizirane rabe individualnega in kolektivnega spomina v slovenskem prostoru, še posebej, če vzamemo v pretres spomin na vojni čas, ni bilo veliko. To pomeni, da sem se spustil na tla še slabo ali pomanjkljivo obdelanega polja zgodovine. Prav zaradi tega je bilo potrebno poiskati pravo ravnovesje med sociološko-antropološkimi študijami in zgodovino.

Enotne definicije pojmov individualni (posameznikov), kolektivni (skupinski) in zgodovinski spomin ni oziroma se mestoma pojavljajo skozi različna znanstvena dela. Ta nedoslednost je vidna tudi pri mojem poskusu definicije spominov. Skozi samo besedilo se definicija spomina ne spreminja, je pa vsekakor prestopila imaginarni prag, ki spomine umešča v že določene okvire.

Spomin je sposobnost človeka, da lahko predstave, misli in podatke v zavesti ohrani in obnovi. Takšno definicijo spomina najdemo v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*.⁶ Če obnovimo navedeno misel, ugotovimo, da je spomin tudi obnavljanje že doživetega. P. Levi je proces obnavljanja in spreminjanja spomina opisal takole: »Poznamo nekaj spominov, ki v posebnih okoliščinah potvarjajo spomin: travme – pa ne le možganske; vpliv 'konkurenčnih spominov'; stanja spremenjene zavesti; potlačitve. Toda spomin tudi v normalnih razmerah počasi peša, obrisi bledijo in prihaja tako rekoč do fiziološke pozabe, ki prizanese le redkim spominom... Vaja – v tem primeru pogosto obujanje spominov – vsekakor ohranja spomine sveže in žive ..., ob prepogostem obujanju spominov pa lahko zapademo v stereotip, v togo, izpopolnjeno in olepšano obliko, ki se izkaže za učinkovitejšo; ta izpodrine nepredelani spomin in se razbohoti na njegov račun.«⁷

Individualni spomin je spomin posameznika na pretekle dogodke, ki so lahko pozitivne ali negativne narave in so lahko skupek srečnih spoznanj, dogodkov ali pa posameznika travmatizirajo. Prav zaradi vedno drugačnega spleta že omenjenih dogodkov se posameznik popolnoma samosvoje in na samo njemu razumljiv način odzove na pretekle dogodke. Kot omeni Levi, se spomin posameznika transformira zaradi več različnih vzrokov, kar pa ima za posledico predrugačen, v veliki meri družbi ali specifični družbeni skupini všečen predelan spomin. Ali lahko zaradi omenjenega procesa transformacije spomina posameznika, ki sodeluje v njem, obtožimo predrugačenja in laganja? Potrebno je najti odgovor na vprašanje, ali je sprememba spominjanja nastopila zavestno ali nezavedno. Posameznik si lahko začenja povsem zavestno izmišljati scenarij, ki je spremenjen in kot tak popravljen ter tako manj mučen od resničnega. Ko ga ponavlja sebi in drugim, se meja med resnico in lažjo čedalje bolj briše. Na koncu začne verjeti v svojo pripoved.⁸ Pri tem pili in popravlja manj verjetne

⁶ Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, DZS in AMEBIS d.o.o., Ljubljana 2000.

⁷ Primo Levi, *Potopljene in rešene*, Studia humanitatis, Ljubljana 2003, str. 17.

⁸ Primo Levi, *Potopljene in rešene*, str. 20.

podrobnosti, ki se ne ujemajo med seboj ali s celoto dogodkov, ki so sprejeti kot resnični. Lahko bi tudi na začetku lagal zavestno, a sedaj laže nezavedno. Vendar je tak tihi prehod od laži do samoprevare »koristen«, saj tisti, ki laže nezavedno, laže bolje in bolje odigra svojo vlogo, seveda pa mu tudi bolj verjame družba, katera ga obkroža. Ko posameznik začne svoj spomin spreminjati, popravljati na točkah manj verjetnih podrobnostih, z namenom, da se spomin posameznika približa oziroma poistoveti s spominom določene družbene skupine, lahko tak spomin imenujemo kolektivni (skupinski) spomin.

Kolektivni spomin je spomin skupine in je kot tak že predručen in spremenjen, v določenih primerih pa je lahko tudi izmišljen in lažen. Družbena skupina povzame kolektivni spomin, ki je rezultat zbliževanja in poenotenja spomina posameznikov. Posamezniki so bili na takšen ali drugačen način priče nekemu dogodku, sodelovali so pri njem in prispevali k določeni družbeni spremembi. Da družbena skupina prevzame skupen spomin, mora razviti določene metode in prijeme, ki zbližujejo in hkrati ohranjajo spomin na taiste dogodke. Kolektivni spomin skupine se mora preoblikovati in hkrati umestiti v družbo na tak način, da ne bodo dogodki, ki so izmišljeni ali mistificirani, popolnoma spremenili toka zgodovinskega spomina. Spomin določene družbene skupine se zato velikokrat navezuje na določene politične in družbene razmere v sami družbi. Ker je v družbi vedno več različnih političnih skupin, ki si skozi kolektivni spomin lastijo zasluge za spremembe na področju političnega in družbenega razvoja ostale družbe, je v pričujočem primeru potrebno omenjene kolektivne spomine primerjati med seboj in jih umestiti v okvir njihovega nastajanja. Umestitev kolektivnega spomina določene družbene skupine ali pa kar vseh skupin v družbi v zgodovinski spomin družbe/nacije je neizvedljiv in predvsem nepotreben proces. Družbene skupine menijo, da je kolektivni spomin, ki so ga razvile, ekvivalenten zgodovinskemu spominu celotne družbe in ga je zato potrebno le pravilno predstaviti, da ga tudi ostali deli družbe sprejmejo. Zaradi umeščanja kolektivnega spomina družbene skupine v zgodovinski spomin se posamezne skupine poslužujejo specifičnih prijemov, metod in procesov. Ob nastanku omenjenih procesov se predvsem zaradi različnih političnih in družbenih interpretacij zgodovinskih dogodkov pojavi cenzura specifičnih segmentov zgodovinskih dogodkov. Cenzura ali tudi oženje zgodovinske zavesti prebivalstva poteka sistematično in je prisotno pri vseh političnih sistemih in ne samo pri komunističnem, kot omenja Gorazd Makarovič v delu *Slovenci in čas*.⁹ V družbeni in politični zgodovini države je vedno zmagovalec (zmagal pa je na družbeno-političnem prizorišču) tisti, ki je gospodar »uradne« resnice in s katero lahko manipulira po mili volji.¹⁰ Politična ali družbena orientiranost zmagovalca pri predstavljanju njegove »resnice« nima nikakršnega vpliva.

Zgodovinski spomin je spomin, ki se razvije v daljšem časovnem obdobju in ga družba povzame. Da se spomin ohrani v družbi, mora vsebovati spomin na dogodke ali na dogodek, ki je bil podkrepjen z dokazi o resničnem obstoju dogodka oziroma dogodkov. Kot tak se zgodovinski spomin umesti v zgodovinski proces, kjer je deležen raziskovanja in hkrati potrjevanja s strani zgodovinske stroke. V družbi ima zgodovinski spomin veliko vlogo, saj določa uspeh posamezne družbeno-politične skupine, v njenem boju za prevzem oziroma ohranitev oblasti. Zato so poskusi spreminjanja oziroma revizije zgodovinskega spomina v družbi prisotni tako v okoljih demokracije kot v tranzicijskih družbah. Skozi družbeno-političen proces razvoja družbe se zgodijo različni ekscesi. Te ekscese poskuša vladajoča politična skupina zamolčati ali pa jih potisniti v zgodovinsko pozabo, kar pa ima vedno le obraten

⁹ Gorazd Makarovič, *Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana 1994, str. 323 – 328.

¹⁰ Primo Levi, *Potopljene in rešeni*, str. 9.

učinek. Ali, kot razmišlja P. Levi: »Zavedati pa se moramo, da je potrebno vsako žrtev objaviti [...], vendar ne moremo vseh njihovih dejanj postaviti za zgled.«¹¹ Zato je potrebno vzpostaviti določeno razdaljo, preko katere lahko presodimo in umestimo omenjene ekscese s pomočjo znanstvenih metod v sam zgodovinski proces.

Vedno pa bo prisotna potreba oziroma želja posameznika ali politične skupine, da si skozi prirojeni zgodovinski spomin ustvari takšno podobo, ki bo pričala prihodnjim rodovom o veliki (skoraj vedno tudi pomembni) vlogi, ki jo je posameznik ali skupina v družbi imela/imel.

Analiza in umestitev spomina posameznika, skupine, družbe v okolje zahteva kompleksen pristop. Da bi lahko razumeli procese, ki privedejo do transformacije spomina posameznika skozi kolektivni spomin v zgodovinski spomin, je potrebno uporabiti interdisciplinarni pristop. Sam sem uporabil:

1. Empirično metodo,
2. Neempirično metodo, s pomočjo raziskovalne metode:
 - analiza in interpretacija primarnih virov (različnih listin, dokumentov)
 - analiza in interpretacija sekundarnih virov (strokovna literatura in članki)
 - zgodovinska analiza, posebej primerjalno-zgodovinska analiza (primerjava različnih procesov, pojavov v različnih zgodovinskih obdobjih).

Metodološko tako lahko obravnavamo kakovost določenega pojava v določenem zgodovinskem obdobju in ga primerjamo z drugimi pojavi, da lahko tako prikažemo spremembe ali povezanosti z drugimi zgodovinskimi dogodki ali obdobji. Gre za preučevanje zgodovinskega dogajanja, ki se je, ukoreninilo v individualnem in kolektivnem spominu.

Kot metodo pri zbiranju podatkov sem uporabil intervju. Razgovor oziroma intervju je potekal med spraševalcem (menoj) in intervjuvancem, in sicer vodeno. Intervju je bil vsebinsko razdeljen na tri dele. Namen takšne zasnove je, da lahko s tremi konceptualno različnimi vprašanji poiščem skupne točke različnih predvojnih ter medvojnih konceptov oziroma filozofij, razmišljanj o urejanju in izgraditvi družbe (konzervativne in levičarske, socialistične oziroma komunistične politične opcije).

Intervju je slonel na naslednji teoretični predpostavki: različne politične opcije (meščanski stranki na eni strani in komunistična stranka na drugi strani) so posameznika potisnile v aktivno spreminjanje družbe. Teh aktivnosti in predvsem možnosti spreminjanja družbe se sam v mnogočem ni zavedal. Zato je pristopil k eni izmed ponujenih družbenih opcij, ki so se aktivno vključile v novonastale razmere in začele spreminjati družbeno okolje, predvsem zaradi zunanjih dejavnikov in ne toliko zaradi njegovega lastnega spoznanja.

Tako je bil spomin intervjuvanca v mnogočem prepleten ali se je celo identificiral s prevladujočim uradnim zgodovinskim spominom. Prav zaradi nasprotij, ki so bila in še vedno obstajajo med političnimi opcijami glede razlage polpretekle zgodovine, zasledimo močno evociranje in vzdrževanje neosebnih oziroma skupnih spominov, ki so jih posamezniki inkorporirali zaradi pripadnosti določeni politični usmeritvi.

Da je lahko intervjuvanec potrdil kolektivni zgodovinski spomin družbene skupine, ki ji je pripadal, ga je moral natančno opredeliti in umestiti v sosledje dogodkov, ki so zgodovinsko pomembni ali pa so le obrobni v spominjanju na pretekle dni. Intervjuvanec se je moral za natančno opredelitev in umestitev svoje izkušnje opreti na svoj individualni spomin, na spomin, ki je bil ločen od kolektivnega spomina specifične skupine (borci NOB, ujetniki v taboriščih, aktivisti OF) in v večji meri ni bil prežet s politično doktrino lastne politične opcije, temveč je njegov osebni, avtobiografski spomin. Prav skozi spomine posameznika najdemo skupne točke in hkrati razlike v isti družbeno-politični skupini.

¹¹ Prav tam, str. 14.

Zaradi časovne oddaljenosti je bil tudi spekter intervjuvancev omejen, kar je pomenilo, da je bilo zaradi manjše skupine še živečih udeležencev vojaškega spopada težje poiskati individualne odgovore na določena vprašanja ali navsezadnje tudi zato, kot je zapisal Marc Bloch: »Med različnimi vrstami laži laganje samemu sebi še zdaleč ni najmanj pogosto, in beseda iskrenost zajema malce preohlapno vsebino, zato bi bilo treba vpeljati kar precej odtenkov, če bi jo hoteli ukrotiti. Ni pa tudi nič manj res, da se marsikatera priča moti v dobri veri.«¹²

Pregled in analizo kolektivnih spominov in zgodovinskega spomina sem opravil, s pomočjo knjižnega gradiva, ki je bilo zbrano v knjižnem fondu knjižnice v Črnomlju. V tem kontekstu bom tudi kratko obnovil vsebini knjig in članke, ki so pomembni za razumevanje procesov individualnega in kolektivnega spominjanja.

Iskanje del je potekalo v javnem zavodu Črnomelj (knjižnici), ki je po letu 1991 večji del knjižnih enot, katere so se vsebinsko ukvarjale z NOB, umaknil iz knjižnic v skladišča, tako je bilo zaslediti zelo malo knjižnih del. Tudi časopisnih člankov o dogodkih med drugo svetovno vojno je bilo manj, kot pa bi lahko pričakovali. Spominov »druge strani«, tu mislim na spomine članov in pripadnikov vaških straž ter domobrancev, v knjižničnem fondu ni bilo najti. Najdena je bila le knjiga spominov na žrtve poveljnih pobojev¹³, ki je bila napisana v tujini.

Knjige in članki, ki so bili najdeni v knjižnici in so bili izdani s strani takratne bivše oblasti, so bili »narejeni« v sklopu takratnega (povojnega) pojmovanja zgodovinskih dogodkov in tudi ohranjanja zgodovinskega spomina. Zgodovinski dogodki v knjigah in člankih so obravnavani enoplastno, s prevladujočim političnim diskurzom tistega obdobja. Kar je konkretno pomenilo, da je bil zgodovinski spomin umeščen v takratni družbeno-politični sistem.

Zaradi ponavljajoče oblike in zapisa določenih knjižnih zvrsti ter nekaj člankov je bila narejena analiza dveh del, ki v povprečju odsevata knjižni fond, *Po partizanski Beli krajini*¹⁴ in *Kronika šolstva med NOB v Beli krajini*.¹⁵ Izbrani deli sta reprezentativni tako glede spomina kot tudi same teme, ki jo obravnavamo. Poleg tega omenjam tudi članke tujih avtorjev, ki so se vsak v svojem okolju lotili analize etničnega, političnega in nacionalnega spomina na primeru posameznikov in družbenih skupin. Omenjene članke sem vzel v pretres zaradi interpretacije ponujenih odgovorov, ki jih lahko ob določeni meri znanstvene distance, umestimo v naš družbeni prostor, kajti vprašanja, na katere so opozorili avtorji v člankih, veljajo z manjšimi spremembami (glede zgodovinskih dejstev) tudi za slovenski primer (predvsem po letu 1990). V omenjenem obdobju se poskuša ponovno vrednotiti (tako politično kot tudi družbeno) določena zgodovinska obdobja in dogodke. Posledično so omenjeni poskusi privedli do poskusov spreminjanja samega zgodovinskega diskurza in hkrati do javnega poseganja političnih strank v analizo in predstavitev zgodovinskih obdobj in dogodkov.

Omeniti je potrebno, da si politične stranke poskušajo krojiti in prilagajati zgodovino-pisje ne zato, ker si prizadevajo za jasnejše razumevanja polpretekle in pretekle zgodovine, temveč zaradi svoje vloge v sedanjih političnih razmerjih ter želje po prevladi na političnem polju z unovčevanjem zgodovine. Zato je bilo potrebno pri oblikovanju zaključkov upoštevati

¹² Marc Bloch, *Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic*, Studia Humanitatis, Ljubljana 1996, str. 104.

¹³ Marjan Kocmur, *Odpri grobovi: Bela krajina joka*, Samozaložba, Buenos Aires 1970. V letu 2003 je izšlo zgodovinsko delo *Slovensko domobranstvo 1943 – 1945* Borisa Mlakarja, Slovenska Matica, Ljubljana 2003, ki pa ne zajema specifičnosti Bele krajine, temveč povzame že ugotovljene trditve zgodovinopisja (str. 96).

¹⁴ Ančka Čerin, *Po partizanski Beli krajini: Zbor pionirjev Jugoslavije, Črnomelj, 12. junij 1982*, Zveza prijateljev mladine Slovenije, Ljubljana 1982.

¹⁵ Drago Vončina, *Kronika šolstva med NOB v Beli krajini*, Borec, Ljubljana 1978.

politične in družbene pogoje, v katerih so določena knjižna dela in članki nastali in jih tudi v luči takratnih ugotovitev zgodovinsko ovrednotiti.

Sprejemanje zgodovinskega spomina družbe je bilo vedno oblikovano v kontekstu političnega in družbenega. Označili bi ga lahko za neke vrste vsiljevanje kolektivnega spomina specifične družbene skupine ostali družbi.

Zbirka črtic *Po partizanski Beli krajini* je nastala ob 40-letnici Zveze pionirjev Jugoslavije, ko je v Črnomlju potekalo srečanje pionirjev Jugoslavije in ob tem dogodku so izdali knjižico.

V knjižici zasledimo poleg pozdravnih govorov in citatov Josipa Broza tudi tekste takratnih vodilnih uslužbencev v javnih ustanovah, ki v svojih tekstih razlagajo zgodovino Bele krajine in dogodke med drugo svetovno vojno. Ob njih najdemo še tekste osnovnošolcev in srednješolcev, ki se spominjajo dogodkov med drugo svetovno vojno, ki so jih doživeli sami ali pa so o njih slišali ob pripovedovanju nekoga drugega (staršev, sorodnikov, prijateljev). V omenjenem delu zasledimo le opis dogodkov brez posebne razlage in analize. Tako je težko ločiti spomin posameznika od kolektiva, v omenjenem delu, kajti spomin posameznika se je tu popolnoma podredil kolektivnemu spominu. Na tej točki teksta se lahko vprašamo, če je takšno zapisovanje zgodovine še vedno zapisovanje po spominu,¹⁶ spominu, ki je lasten samo posamezniku, ali pa je to spomin, ki ga narekuje država oziroma politična organizacija?

Menim, da je odgovor na to vprašanje večplasten. Vsekakor je takratni poveljni politični sistem narekoval in ob tem privzgojil določene segmente kolektivnega spomina: uveljavljal je gledanje na dogodke le z vidika zmagovalca, nepriznavanje napak zmagovalca, izogibanje temam, ki niso splošno sprejemljive (teme povezane z Cerkvijo, spolnostjo, družbeno neenakostjo). Lahko govorimo o spominu, ki ga sprejme in ga dovoli uporabljati državni sistem oziroma prevladujoča politična opcija.

Toda da je država lahko kolektivni spomin distribuirala oziroma ga spustila na raven spomina posameznika, je potrebovala nek realen dogodek, na katerega se je lahko navezovala (v našem primeru na osvobodilno borbo v Beli krajini). Ali če zapišemo drugače, država je potrebovala socializacijo spomina v karseda širokem pomenu, da ga je lahko poistovetila z individualnim spominom. Da je to dosegla, se je posluževala določenih ritualov, ki so se glede na kulturo družbe razlikovali, vendar so ne glede na različnost nosili enako sporočilo: spomin, ki je bil v osnovi imaginaren, je bilo potrebno skozi določen obred (praznovanje obletnice pionirjev Jugoslavije na primer) socializirati in ga postaviti oziroma vnesti v realni svet te družbe.¹⁷

Druga izbrana knjiga nosi naslov *Kronika šolstva med NOB v Beli krajini*. Knjiga je razdeljena v tri sklope, ki se med seboj dopolnjujejo. V prvem delu je opisana izvedba in organizacija pedagoških procesov in vzgojno-političnih tečajev ter uničevanje belokranjskega šolstva s strani okupatorja. Drugi del knjige sestavlja kronika posameznih belokranjskih šol, zasedbe le-teh s strani okupatorja, ovire pri pouku, žrtve medvojne nasilja, ki so sodelovale pri pedagoškem procesu v Beli krajini. Tretji del knjige vsebuje statistične podatke o srednjem šolstvu: koliko dijakinj in dijakov je hodilo v srednje šole med vojno, iz katerih vasi in mest, koliko so bili oddaljeni od srednje šole.

Vsi trije sklopi knjige imajo veliko številčnih podatkov, zaradi česar bi lahko sklepali, da so se njeni avtorji še posebej potrudili verodostojno prikazati zgodovino omenjenih dogodkov v Beli krajini. Knjiga je napisana v »politično korektnem jeziku« tistega časa, kar pomeni, da so misli, ki jih avtor naslavlja na bralca, politično »preverjene« in potrjujejo pravilnost

¹⁶ James Fentress, Chris Wickham, *Social memory*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1992, str. 46.

¹⁷ James Fentress, Chris Wickham, *Social memory*, str. 47.

takratnih političnih resnic in družbenega razvoja skupnosti. Ideje, ki se nakazujejo iz omenjenega dela, kažejo bralcu edino pravo usmeritev, ki ji je prvotna naloga podrejenost individualnega spomina kolektivnemu in s tem razmišljanju in branju zgodovinskih dejstev tako, kot hoče oziroma zahteva takratni družbeni red oziroma sistem.

V knjigi so omenjeni tudi Romi, ki jih avtor imenuje »cigane« in so predstavljeni zelo negativno. Avtor je bil namreč priča omenjenim izdajstvom partizanov in simpatizerjev OF s strani pripadnikov romske skupnosti v Beli krajini (še posebej omenja »cigana Jureta«, ki naj bi bil samooklicani vodja ovaduhov). V knjigi zato težko ločimo individualni in kolektivni spomin, saj se oba prepletata in ne najdemo informacije o virih, na katere se je avtor uprl, ko ni bil priča posameznim dogodkom. Ker je zgodbo oblikoval preko več virov (tako ustnih, kot pisnih), je verjetno nastala iz več plasti različnih zgodb, združenih v enotno zgodbo.

Zaradi bolj poglobljene analize, ki je nisem mogel narediti samo z uporabo slovenskih del, sem razširil polje raziskovanja. Uporabil sem razprave treh tujih avtorjev, ki so poskušali vsak na svojem primeru poiskati povezave med individualnim in kolektivnim spominom. Dogodki, ki so jih obravnavali avtorji so bili analizirani na treh različnih ravneh in so zadevali tri različne segmente družbe: vprašanje etnične manjšine, politično vprašanje manjšine oziroma vpliv spomina na politično oblikovanje spomina (opozicijsko in pozicijsko pojmovanje enakega zgodovinskega dogodka v okviru političnih strank) in vprašanje spomina ljudstva, katero v takratnem času ni bilo priznано kot narod.

Prvi članek je delo Davida W. Blighta z naslovom *Prek znanstvene diskusije: Frederic Douglas in borba za spomin na državljansko vojno*.¹⁸ V članku avtor opisuje srečanje črnih aktivistov in borcev proti suženjstvu leta 1883 v Washingtonu. Srečanje je bilo organizirano v čast Fredericu Douglasu. Na srečanju so lahko udeleženci izkazali spoštovanje do gosta in njegovega prizadevanja za abolicijo. Ob srečanjih pa se je izvršila ritualna ceremonija, v kateri so »skočili kolektivni spomin in ga prenesli med naslednje generacije«. Dogodek, ki jim je bil v oporo pri prenašanju kolektivnega spomina, je bil »masaker« v kraju Pottawatomie, kjer so vsi udeleženci prevzeli navidezno vlogo otrok tam ubitega člana skupnosti Johna Browna.

Vzrok za sprejem »krivde« na svoja pleča leži v spoznanju, da bi lahko udeleženci srečanja naredili več za osvoboditev sužnjev, vendar se zaradi svojega položaja v družbi niso hoteli ali mogli izpostaviti. Z ugotovitvijo, da so se povečini ravnali in delovali po nasvetu starejših, so zaprisegli, da bodo varovali izročilo Johna Browna. Samo izročilo Johna Browna dejansko ne vključuje ničesar, na kar so zaprisegli udeleženci tega srečanja.

»Z uvajanjem neresničnih dejstev in potvarjanjem lastnega individualnega spomina kolektivnemu (zgodovinskemu) spominu ne postane neka poljubna kreacija, temveč je verjeten scenarij za srečanje z racionalno preizkušnjo. Vsekakor je v naravi posameznika, da zapolni manjkajoče dele svoje biografije s spominom, ki mu ga je predstavila skupnost in se ga sam ne spominja ali pa ga ni doživel.«¹⁹

V naslednjem članku *Vizija poveljstva (Politični spomin in pričakovanja v 40-tih letih v Franciji)*²⁰ nam avtor Jon Cowans podaja svoje razumevanje kolektivnega in zgodovinskega spomina, ki izhaja iz analize različnih političnih gibanj in strank v Franciji tistega časa.

Avtor najprej predstavi kvizlinga maršala Petaina in njegov proces oblikovanja spomina, pri izoblikovanju predstave o tako imenovanem »novem redu«. Zaradi hitrega poraza poleti

¹⁸ »For Something beyond the Battlefield«: Frederick Douglass and the Struggle for the Memory of the Civil War, *The Journal of American History*, March, 1989, str. 1156 – 1158.

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Jon Cowans, Vision of the Postwar, *History & Memory*, Fall 1998.

1940 in s tem političnega zloma III. republike je bila Francija v nezavidljivem položaju. Da bi lahko maršal Petain prevzel odgovornost podpisa kolaboracije z nacisti, je prebivalstvo opomnil na spremembe, ki so jih doživeli po prvi svetovni vojni. Tako je maršal Petain v spomin ljudi poskušal priklicati demokracijo III. republike, kot tudi na obdobje cesarstva ter hkrati ju unovčiti pri načrtovanju prihodnosti, ki jo je prikazal skozi pretekli povečini mistificiran zgodovinski spomin. Kolektivni in hkrati zgodovinski spomin Francije je združil na negaciji polpreteklega zgodovinskega obdobja takratne Francije.

Proces negacije kolektivnega in zgodovinskega spomina preteklih dveh desetletij, je maršal začel z transformiranjem besedila buržoazne revolucije iz leta 1789 in politične ureditve III. republike, ki jih je imenoval »stari režim«.²¹ V svojih radijskih sporočilih je iskal potrditve o grešnih, kaotičnih, nestanovitnih članih parlamenta in njihovem egoističnem, hedonističnem, »enakopravnem« in nediscipliniranem socialnem etosu. Ko je omenjal nezmožnost demokratičnega upravljanja z državo v preteklosti, je hkrati nakazoval potrebo po novi ureditvi. Zgled za »Novi red«, kot je politično ureditev imenoval, je seveda povzel po takratni politični filozofiji nacistične stranke oziroma po Hitlerjevem *Mein Kampf*. Neke vrste opravičilo, s strani maršala Petaina za povzemanje nacistične filozofije, je bila razlaga o nezmožnosti dojemanja preteklosti in s tem zgodovinskega spomina francoske družbe. Zaradi omenjene nezmožnosti je bilo potrebno storiti »družbeni in politični kompromis«, katerega rezultat naj bi se opazil v žrtvovanju določenih političnih in predvsem družbenih idealov za novi družbeni red. Zato naj bi se začela pod njegovim vodstvom v letu 1940 pripravljati ustava, ki naj bi umestila s pomočjo hierarhije in avtokracije nov in uspešnejši družbeni red. Da bi lahko nova družbena ureditev funkcionirala, je bilo potrebno v polje imaginarnega umestiti nek nov kolektivni in zgodovinski spomin, ki bi konstantno opominjal družbo na pretekle izgubljene bitke in ljudem podajal nauke. Objektivna dejstva, ki se pojavijo ob takšnem transformiranju kolektivnega in zgodovinskega spomina, pa so govorila prav nasprotno o inverziji prejšnjega sistema, ki so ga poskušali mistificirati in oddaljiti iz spomina družbe. Da je del francoske družbe verjel v tako predstavljen kolektivni in zgodovinski spomin, je bilo krivo predvsem politično in vojno ozračje prvih let vojne.²² Dejstvo, da se je družba kasneje obrnila proti takšnemu pojmovanju ureditve, je bilo posledica stanja na bojiščih druge svetovne vojne, ki je posledično spremenilo razmišljanje družbe in preoblikovalo njen kolektivni in zgodovinski spomin.

Odpor, ki se je razvil v Franciji je imel pripravljenih več scenarijev za prihodnost države. Za to je bila kriva različna politična usmeritev članov odporniškega gibanja (komunistov, socialistov, konzervativcev, republikancev). Besedila, ki jih je izdalo odporniško gibanje, so bila usmerjena povečini v sedanost (kjer so zagovarjala taktiko »sedi in čakaj«, z razvojem dogodkov pa so začeli pozivati na oboroženi odpor proti režimu Vichyjske republike in nacističnim okupatorjem) in v prihodnost, kjer pa je bilo zaslediti neenotnost stališč o nadaljnji politični ureditvi Francije. Prav neenotnost političnih stališč je bil razlog, da so se pojavila besedila o preteklem času pred vojno, kjer sta obe politični opciji poskušali s svojim umeščanjem kolektivnega in zgodovinskega spomina pridobiti na svojo stran francosko populacijo.²³ V svojih besedilih sta uporabljali podoben besednjak o nestanovitnem in neučinkovitem predvojnem demokratičnem političnem režimu. Obe strani sta si poskusili prikrojiti ali podrediti zgodovinski spomin. Lahko bi rekli, da je imel spomin funkcijo imaginarne prihodnosti, ki bi bila boljša in uspešnejša tako politično kot tudi ekonomsko in socialno. Zato so

²¹ Jon Cowans, *Vision of the Postwar*, str. 7.

²² Prav tam, str. 8.

²³ Prav tam, str. 11.

bile razlike v dojemanju spomina in oblikovanju le-tega v družbi najbolj opazne v predstavitvi zgodovinskega in kolektivnega spomina, ki sta ju obe strani interpretirali vsaka s svojega zornega kota.

Za de Gaulla je bil zgodovinski spomin popolnoma negativna izkušnja, (mišljeni so dogodki polpretekle zgodovine, ki so usodno vplivali na družbeni in politični razvoj Francije med in po prvi svetovni vojni) in kot tak ni zmozel ponuditi pozitivnega modela oblikovanja družbe. Menil je, da bi bilo za francosko družbo boljše, če bi lahko končno izločila vse boleče »razvaline preteklosti«. ²⁴ Prav nasprotno pa sta KPF (Komunistična partija Francije) in SFIO (Socialistična stranka Francije) obtožila predvojno buržoazno vlado za neučinkovitost in neupoštevanje tradicije Francije, saj ni bila država nikoli vojaško poražena, temveč so jo politični krogi zbrani okoli maršala Petaina potisnili Hitlerju v roke.

Obenem pa je bilo pri obeh političnih strankah opaziti težnjo po prevzemu oblasti skozi delavsko revolucijo. Delavski razred je bil po prepričanju obeh političnih strank najboljši porok za spremembo ali za ohranitev družbenega in političnega sistema. V besedilih obeh strank je opaziti začetek mistifikacije in ritualizacije oboroženega spopada, predvsem se opazi poudarek na vseh tragično preminulih udeležencih oboroženega spopada. Namen prenosa zgodovinskega spomina, ki so ga poustvarile politične stranke in gibanja na polje političnega spopada je bil vsiliti tedanji družbi svojo različico zgodovinskega spomina. Takšen namen so lahko omenjena združenja dosegla s sklicevanjem in opominjanjem na žrtve, ki so padle oziroma so bile usmrčene, s strani nacistov in kvislinške vichyjeve oblasti. Rezultat omenjenega procesa je bil, da je tako zgodovinski kot tudi kolektivni spomin hkrati prepletel preteklost s sedanjostjo v imenu političnega boja in obenem ohranil spomin ter pomiritev borcev z vsemi, ki so padli za svobodno Francijo. Kljub temu je opaziti razliko med golisti in komunisti ter socialisti, kjer se poskuša na novo definirati zgodovinski spomin na dogodke pred vojno, kjer je bilo nemogoče doseči med omenjenimi strankami politični konsenz. Zato sta nasprotni politični strani zgodovinski spomin ohranili in ga predstavljali javnosti bipolarno nasprotno: de Gaullova stranka je krivdo za poraz in nezmožnost organiziranja obrambe države prenesla na predvojni demokratični izvoljeni parlament, ki so ga prikazali v zgodovinskem spominu kot glavnega krivca za neuspešni dogovor med takratnimi političnimi opcijami, medtem ko so bili krivci za komuniste in socialiste le buržoazija ter kapitalisti (člani taistega predvojne parlamenta), ki so blokirali delo vlade.

Zaradi prepletanja imaginarnih in realnih dogodkov v zgodovini je nastalo v družbi več različnih pojmovanj predvojne obdobja. Na različne poglede na to obdobje je imel velik vpliv kolektivni spomin skupin, ki so zaradi svojega položaja v skupnosti distribuirale svoje videnje pretekle zgodovine, kar je rezultiralo v nezmožnosti velikega dela francoske javnosti, da bi realno precenil oba politična programa, ki sta jim ga ponujali omenjeni stranki, hkrati pa je velik del družbe postal apatičen tako do zgodovinskega kot do kolektivnega spomina. Rezultat politične borbe na polju zgodovinskega spomina je bil ta, da so se zgodovinska dejstva marginalizirala in umaknila mistifikaciji ter ritualizaciji pred in medvojnih dogodkov, ki sta služili poveljnim družbenim spremembam.

V zadnjem analiziranem članku Matti Bunzl »*V politiki in semantiki spomina Avstrije: Spomenik proti vojni in fašizmu na Dunaju*« ²⁵ prikaže problem prezentacije zgodovinskih dogodkov, ki jih država Avstrija noče ali ne zmore prikazati kot zgodovinski proces, temveč

²⁴ Omenjena in velikokrat povzeta izjava de Gaulla, vendar se opazi pri avtorju članka, da je bila vzeta iz konteksta.

²⁵ Matti Bunzl, »On the Politics and Semantics of Austrian Memory: Vienna's Monument against War and Fascism«, *History & Memory*, Winter, Fall 1995, str. 7 – 40.

jih deli na zgodovinske dogodke in ustvarja imaginarij zgodovinskega in kolektivnega spomina, ki ne vključuje spomina posameznika v družbi. Avstrijsko zgodovinopisje pojmuje obdobje druge svetovne vojne na ozemlju današnje Avstrije kot obdobje, v katerem je nacistični okupator zavzel in prisvojil današnje avstrijsko ozemlje. Kar je sila nerazumljiva trditev, kajti statistični podatek nam pove, da je bilo včlanjenih v nacistično stranko (v odstotkih) največ prav državljanov Avstrije.

V letu 1988 je prestolnico Avstrije pretresel kulturni in politični škandal, vzrok katerega je bila postavitve spomenika žrtvam vojne in fašizma priznanega avstrijskega umetnika Alfreda Hrdlicka. Spomenik bi moral biti postavljen na prominentnem Albertplatzu, kjer je bilo med vojno v zavezniškem zračnem bombardiranju ubitih nekaj sto ljudi. Tedanji župan (član socialdemokratske stranke) se je z postavitvijo spomenika strinjal, obe opozicijski stranki (Ljudska stranka in Stranka svobodnjakov) pa se nista in sta predlagali dve nadomestni lokaciji in sicer obe na predmestnih, turistično neatraktivnih lokacijah.

Vzrok za tolikšen odpor do postavitve spomenika je potrebno po avtorjevem mnenju poiskati v volilni kampanji tedanjega predsednika Avstrije Kurta Waldheima,²⁶ med katero je prišla na dan njegova aktivna udeležba v nacistični stranki, in obtožbah, da je osebno zakrivil smrt civilistov. Takrat je avstrijska družba reagirala enotno in prikazala napad na omenjenega kandidata za predsednika republike kot napad svetovne javnosti na integriteto države Avstrije. Predvsem so bile omenjene ZDA in svetovna judovska skupnost, ki naj bi bila še posebej sovražna do Republike Avstrije in njenega predsedniškega kandidata. Ob tem pa se je pojavilo vprašanje zgodovinskega in kolektivnega spomina državljanov Avstrije.

Razlaga zgodovinskega dogodka se je opirala na pravno razlago o izginotju Avstrije kot države od priključitve 1938 pa do konca druge svetovne vojne. Ker Avstrija kot država ni obstajala, ni mogla nositi krivde za dogodke, ki so jih sprožili nacisti, pač pa je bila zaradi priključitve Tretjemu Rajhu sama žrtev nacistične Nemčije. Tako je bil uradno zasnovan mit o »Drugi republiki«, ki ga je sprejela avstrijska družba in je sčasoma postal že dogmatičen. Dejstva, ki nam jih predstavi avtor spomenika Hrdlick, pa govorijo o drugačni vlogi Avstrije tistega zgodovinskega obdobja. Takratna Avstrija je imela leta 1942 sedemsto tisoč članov nacistične stranke, ob osvoboditvi Avstrije je bilo prebivalstvo povečini pasivno in se ni uprlo, kar pomeni da je raje bilo poraženo, kot pa da bi bilo osvobojeno od tuje vojske. V času priključitve države Avstrije k nacistični Nemčiji in kasnejšega obdobja, so meščani Dunaja (in ne zgolj nacisti) sodelovali v mučenju in preganjanju Judov (avtor omenja 5700 preživelih od več kot sto tisoč pred vojno živečih pripadnikov judovske skupnosti).²⁷ Na Dunaju so bili poznani tako imenovani »ščetkasti trgi«, kjer so Judje z zobnimi ščetkami čistili trge. Odgovor oziroma del odgovora o nastanku in ohranitvi mita (o nevpletenosti in sodelovanju države Avstrije z nacistično Nemčijo, z razlago ker je pravno-formalno leta 1939 bila priključena k Tretjemu Rajhu) lahko poiščemo tudi v povojnem delovanju mednarodne skupnosti, ki ni nikoli naložila Avstriji bremena krivde. Avstrija je bila oproščena kakršnekoli odgovornosti za vojno. Tako njeni prebivalci niso nikoli čutili posebne odgovornosti ali krivde za omenjene zgodovinske dogodke. Še več, s pomočjo mita o Avstriji kot žrtvi je kolektivni in zgodovinski spomin ohranil idejo o žrtvovanju in neodgovornosti prebivalcev Avstrije za dogodke med vojno, krivde za omenjene dogodke torej niso poiskali pri sebi temveč v imaginarni preteklosti skupnosti, ki ni obstajala. Takšna razlaga medvojne zgodovine je ostala

²⁶ Afera Waldheim se je razplamtela, ko tedanji kandidat in kasneje izvoljeni kandidat za predsednika Avstrije ni hotel umakniti kandidature zaradi svojega aktivnega sodelovanja v drugi svetovni vojni na strani nacistične Nemčije.

²⁷ Matti Bunzl, »On the Politics and Semantics of Austrian Memory: Vienna's Monument against War and Fascism«, str. 11.

nespremenjena skoraj štirideset let. Kandidatura in kasnejša izvolitev Waldheima za predsednika Avstrije ter reakcije svetovne skupnosti na omenjene dogodke kot tudi postavitev spomenika žrtvam vojne in fašizma na Dunaju so močno omajale mit o kolektivni žrtvi nacije. Zato so bili argumenti, ki so se jih posluževali zagovorniki mita o žrtvi povečini demagoški in hkrati nesposobni, da bi razkrili zgodovinsko težo poteka pred in medvojnih dogodkov. V besedilih, ki so branila ne le predsedniškega kandidata, temveč državo Avstrijo, se je pokazalo, da je za ohranitev mita in s tem Avstrije potrebno uporabiti demagoški besednjak o ogroženosti »očetnjave«. V javnem prostoru se je prikazoval napad na predsedniškega kandidata, kot napad na »našo avstrijsko zgodovino« (in obenem na »naš« zgodovinski spomin), kot je izjavil predsednik ljudske stranke Alois Mock.²⁸

Del avstrijske družbe pa ni sprejemal tako predstavljene uradne razlage zgodovine. Del te skupine, imenovane *Neues Österreich*, je bil tudi kipar Alfred Hrdlicka, ki bi moral postaviti spomenik žrtvam vojne in fašizma. Kljub mnogim nasprotovanjem, ki so jih vodili člani ljudske in svobodnjaške stranke ter medijev (časopis *Die Krone* je zbiral podpise Dunajčanov, da bi tako preprečili postavitev spomenika),²⁹ je bil spomenik postavljen na Albertinaplatzu. Kot omenja avtor, je sedanjost uzakonjena skozi predstavo preteklosti, medtem ko je preteklost predstavljena skozi pogajanja v sedanjosti. Zaradi uspeha postavitve spomenika si je avtor ustvaril tolikšno integriteto, da je na štirih ločenih skulpturah upodobil zgodovino Avstrije v letih 1938–45. S tem dejanjem je porušil do tedaj sprejeti status quo o zgodovini države.

Posameznik je snoval/izoblikoval individualni spomin, vendar je bil ta spomin samocenzuriran, če se ni ujemal z modelom, ki ga je predstavljal prevladujoči kolektivni spomin družbene skupine, ki je prevzela oblast. Da lahko govorimo o takšnem načinu spominjanja, je bilo potrebno v družbi ustvariti določene pogoje, ki so vnaprej ustvarjali polje za takšne vrste spomina na pretekle dogodke oziroma zgodovino.³⁰

Vsak dogodek, ki se je zgodil v preteklosti, ima svojo zgodovino sosledja, ki ga umesti v kolektivni spomin. Vsak dogodek v kontekstu kolektivnega spomina ni tako pomemben, da bi se ga posameznik ali družba spominjala. Pa vendar je lahko za obstoj določenega političnega sistema, režima ali ureditve, za njegovo nemoteno delovanje tak dogodek potreben. Zato se nek zgodovinski dogodek mistificira, kjer kolektivni spomin družbe realnost dogodka spremeni v nekaj imaginarnega, neotipljivega. Lahko bi rekli, da dogodek pridobi nek »transcendentni« kontekst. Z obstojem mita nam hoče neka družbena skupina skozi svoj kolektivni spomin privzgojiti drugačno gledanje na racionalen zgodovinski dogodek. V sami zgradbi mita je čutiti borbo, odpor in končno zmago obstoječega družbenega reda oziroma hegemonistične opcije nad nasprotnikom. V naših primerih zaupanje v mit meji že na kultno čaščenje. Sam mit in s tem tudi kolektivni spomin producira država, ki pa mora konstantno vzdrževati spomin na obstoječi mit. Zato prireja komemoracije, zборе in srečanja, kjer obuja spomin na mit. Kajti kolektivni spomin, ki ga država doseže na način, ki je opisan, je kratkotrajen in vezan na določeno politično opcijo (spomini, ki so opisani v delu so za zdajšnje generacije zanimivi le v kontekstu nekega zgodovinskega obdobja in nikakor ne obujanja mita).

Kolektivni spomin kot tak ni enoplasten, temveč lahko trdimo, da je kolektivnih spominov več. Družba oziroma skupine, ki so v družbi prisotne, v posameznih časovnih obdobjih »proizvedejo« določene spomine, ki imajo skozi že omenjeno časovno funkcijo različne družbene rabe. Kolektivni spomin, ki ga predstavlja besedilo druge knjige, ima popolnoma

²⁸ Prav tam, str. 15.

²⁹ Prav tam, str. 18.

³⁰ Paul Connerton, *How societies remember*, University Press, Cambridge 1995, str. 6.

drugačno funkcijo, kot jo je imel kolektivni spomin v knjižni zbirki *Po partizanski Beli krajini*. Tu je namreč spomin v funkciji sedanjosti: ne povečuje zgodovinskega dogodka kot posameznega dogodka, temveč poveže dogodke v enoten kolektivni spomin ali model, ki ima le eno zgodovinsko resnico, katere naloga je umestiti preteklost v sedanjost in reproducirati ter prevzeti takratne ideje v samo družbo.³¹ Menim, da je bil namen pisanja v takšnem slogu prenesti polpretekle zgodovinske dogodke s pomočjo kolektivnega spomina, ki je tu diferenciran kot državni spomin, na sedanjost, na takratni povojni čas, v kontekstu »nepozabljanja« herojske dobe. V omenjenih primerih zasledimo tudi individualni spomin, katerega avtor uporabi le, da poudari razliko v dejanjih okupatorja in osvoboditelja. Individualni spomin je v popolnoma podrejenem odnosu s kolektivnim, lahko bi rekli »političnim«, spominom. Spomin je popolnoma »socializiran«, kar pomeni, da je spomin postavljen na položaj razlagalca določenih zgodovinskih dogodkov.

Ker se ob takšnem prikazovanju zgodovinskega spomina relativizirajo določeni specifični elementi preteklosti, lahko avtor prikaže le skupno preteklost, ki je pavšalno primerljiva s preteklostjo celotne družbe. Pomen določenih simbolov, ki jih avtor poudari je pomenljiv – ne samo za določeno skupino, temveč za družbo kot celoto. Ker pa so ljudje bili v takratni družbi manj pobožni³² (vsaj javno se religija ni omenjala prav pogosto) in so se manj zavedali pomena simbolov in obredov, je v nekaterih pogledih normativna zmožnost simbolov zelo velika, ker ni nadzorovana. Tako ti simboli učinkujejo, kot družbeno nasprotje, ki je daljnosežno, saj se kratko malo širi prek čustvenih izkušenj... Ta močna čustvena nasprotja so nevidna, torej nedolžna, a vendar prav zato nevarna. Tako proizveden kolektivni spomin ima zato več funkcij. Ena pomembnejših je poudarjanje enotnosti ter zagotavljanje lojalnosti ljudi do obstoječega družbenega reda oziroma pridobivanje konsenza za le tega. To nalogo lahko opravi religija (pomen je lahko sakralni in pomeni religijo kot cerkveno institucijo ali pa profano, kjer je religija mišljena, kot politična opcija oziroma prepričanje). Nalogo religije lahko uporabijo realistično, kot pravo kolektivno predelavo, v nekaterih pa so bistvene oblike posredne predelave, pri katerih so podobne in metafore druga realnost, ki nadomesti materialno realnost. V tej vzporedni realnosti so tako dovoljeni misli in čustva, ki v realnosti niso dovoljena, zato da jih lahko udomačimo in nadziramo v praksi.³³

Omenjene družbene procese je tako potrebno upoštevati, ker nam razkrivajo transformacijo zgodovinskega spomina (kolektivnega in individualnega) preko oblik, ki nastajajo skozi proces negacije spominjanja posameznika in družbe, ki se odziva na spremembe in interese, ki se porajajo v njej.³⁴ V omenjenih knjižnih delih sta to procesa spreminjanja in kasnejše ohranitev nove politične ureditve in družbenega reda.

F. Douglass je v članku *For Something beyond the Battlefield* opisal spreminjanje individualnega spomina s pomočjo procesa kolektivizacije v kolektivni spomin. Proces transformacije ni bil izvršen zaradi potvarjanja zgodovinskega spomina, temveč je bil namen postaviti enačaj med kolektivnim in zgodovinskim spominom specifične etnične skupnosti in jo skozi proces enakosti kolektivnega in zgodovinskega spomina povezati in združiti v trdo politično in obenem družbeno priznano skupino, nacionalno celoto. Potrditev zgodovinske ideje o priznavanju nacionalne skupine skozi enotni kolektivni in zgodovinski spomin, bi

³¹ Eric J. Hobsbawm, The social function of the past: Some Questions, *The Past and Present Society*, Balliol College, Oxford 1972, str. 2.

³² Luisa Accati, *Pošast in lepotica (Oče in mati v katoliški vzgoji čustev)*, Studia humanitatis, Ljubljana, 2001, str. 207.

³³ Luisa Accati, *Pošast in lepotica (Oče in mati v katoliški vzgoji čustev)*, str. 212.

³⁴ Lyn Spillman, When Do Collective Memories Last?, *Social Science History*, 22 (1998), str. 451.

poiskali v potrditvi s strani večinske družbene skupnosti, ki bi tej skupnosti priznala pravico do družbenega in političnega obstoja.

Obstajajo pa tudi procesi spreminjanja zgodovinskih dejstev skozi politične in družbene spremembe, kjer se oblikujejo kolektivni in zgodovinski spomini političnih strank. Individualni spomin tu je postranska zadeva in je kot tak nepomemben, v vseh treh primerih (v opombo članek Jona Cowansa) je opazna tendenca h kolektivnemu, skupinskemu spominu.

V političnih govorih in besedilih ni zaznati težnje k individualnemu spominjanju dogodkov posameznega člana skupnosti. Takšna težnja k enotnemu kolektivnemu spominu je pričakovana, saj je bila družba pahnjena v spremembe, ki so nanjo imele daljnosežne posledice. Prav zaradi specifičnih razmer, ki so botrovale k temu, da je prevzel vodilno vlogo v oblikovanju zgodovinskega spomina kolektivni spomin, se je v povojni Franciji razvila v določenih univerzitetnih krogih historična smer, ki je povzemala individualni spomin kot glavno vodilo pri ponovnem preučevanju historicizma: pomemben je bil posameznik in ne več kolektiv.

Primer urejanja kolektivnega in zgodovinskega spomina lahko sprejemamo kot kompromis med izgubo nacionalne identitete in obstojem nacije zaradi zunanjih političnih sprememb v prvem primeru omenjenega članka, medtem ko ostala dva lahko pojmujejo kot politično borbo za prevzem oblasti v povojni Franciji.³⁵

Obe politični opciji sta jemali zgodovinski spomin in z njim kolektivni spomin skupnosti kot model, v katerem so pričakovanja in spomini posameznika uporabljeni v sedanosti in so v opomin taiste družbe, da bi bila se je potrebno izogniti ponovitvi preteklosti v prihodnosti. Obe politični opciji uporabljata kolektivni spomin kot neke vrste membrano, skozi katero vsak posameznik vlije svoj individualni spomin in ga tako poenoti. V membrani tako ostanejo vsa dejstva, ki bi lahko določeni spomin precizirala in ga določila v zgodovinskem obdobju. Kolektivni spomin mora ostati v določenem segmentu časovno in zgodovinsko nedefiniran.

Določeno časovno obdobje v vojni je bilo za obe stranki čas politične in tudi idejne dezorientacije. Zato omenjenega zgodovinskega obdobja ne zasledimo v kolektivnem in ne zgodovinskem spominu obeh političnih strank obdobja do let 1943–44. Zasledimo pa ga v kolektivnem in zgodovinskem spominu ostalega dela družbe, ki je prav zaradi nezmožnosti obeh političnih opcij dovolila nastanek in razvoj Vichyjske republike. Torej dela družbe, ki je sprejel kolektivni in zgodovinski spomin zaradi svojih lastnih družbenopolitičnih interesov. Spomin, ki se je zgledoval po nekem imaginarnem obdobju ali, če povzamemo avtorjev citat, je »zgodovina stalno na preži za spominom, kjer je njena naloga, da ga preseneti in uniči.«³⁶ Trije primeri, ki smo jih predstavili v besedilu, potrjujejo omenjeno tezo. Vse tri politične opcije so gradile svojo razlago zgodovine na spominih skupnosti, ki pa so vnaprej zakoličili svoje videnje zgodovine in kolektivnega spomina. Uporabili so proces mistifikacije določenih zgodovinskih dogodkov, ki so imeli velik vpliv na družbo. Ali se je skupnost, ki ji je določena skupina vsiljevala svoje videnje zgodovinskega spomina, zavestno odločila reducirati oziroma pozabiti določene segmente individualnega spomina, da bi lahko ostala v določenih družbenih okvirih?

Odgovor lahko najdemo v knjigi Paula Fussella (*Velika vojna in moderni spomin*),³⁷ kjer avtor opiše psihološki pojav, ki ga je leta 1926 analiziral Carl Jung: »Vojna, ki se je končala pred nekaj leti, se v moji zavesti še ni končala, temveč se je nadaljevala naprej«. Takšno

³⁵ Samo zaradi metodološkega pristopa obeh političnih opcij je primerjava s takratnim političnim stanjem v Sloveniji primerljiva (predvsem med in malo manj po vojni).

³⁶ Jon Cowans, *Vision of Postwar*, str. 29.

³⁷ Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford university press, New York/London 2000.

stanje duha je bilo v Franciji prisotno v letih 1940–46. Štiridesetletni Francoz je na primer preživel dva svetovna spopada, veliko gospodarsko depresijo, medvojne politične konflikte, kolaboracijo dela družbe, osvobodilno borbo in kasnejši politični boj za oblast. Zaradi družbenega obsega dogodkov, ki so vplivali na posameznika, je bil taisti posameznik nezmožen poiskati, se upreti ali se spominjati svojega individualnega spomina, ki bi se moral transformirati v kolektivni in zgodovinski spomin. Postal je ujetnik spominskega družbenega okvira takratnega časa.

Politiki oziroma politične stranke uporabijo zgodovinski in kolektivni spomin zaradi sedanjosti, natančneje: z uporabo spomina so na politično polje vnesli nov model političnega boja. Z mistifikacijo in nedoslednim prikazovanjem zgodovinskih dogodkov so oblikovali sedanost oziroma kolektivni in zgodovinski spomin družbe. Individualni spomin je bil izločen iz procesa oblikovanja zgodovinskega spomina, v družbi so bili sprejeti le spomini posameznika, ki so kolektivni in zgodovinski spomin zgolj potrjevali. Temeljna razlika se torej ni vršila med spominom in zgodovino, temveč med obstoječimi političnimi opcijami strankami, ki so tako preteklost in prihodnost odslikavale s svoje politične perspektive.

Kakšne so družbene posledice takšnega ravnanja s kolektivnim in zgodovinskim spominom, lahko vidimo v zadnjem analiziranem članku, kjer je bil individualni spomin načrtno umaknjen iz družbenega in političnega konteksta. Prav s postavitvijo spomenika in hkrati razlago zgodovinskega obdobja, ki uradno ni obstajalo, je avtor spomenika sprožil ponovni proces transformacije individualnega spomina v kolektivnega ter zgodovinskega. Uradna objava besedila pa je ogrozila mit o avstrijski »Prvi republiki« kot žrtvi nacizma ter je mnoge ljudi »spomnilo« na individualni spomin, ki ni bil več v tolikšni meri ekvivalenten uradnemu kolektivnemu oziroma zgodovinskemu spominu države. S postavitvijo spomenika žrtvam vojne in fašizma naj bi se začela strokovna razprava o zgodovinskem spominu prebivalcev Avstrije v letih 1938–45. Razprave ni bilo (vsaj ne ob postavitvi spomenika, leta 1988/90), mit o žrtvi pa je še vedno prisoten, saj se omenja vse žrtve nacizma in se izogiba specifikaciji določenih skupin. S pomočjo mita so se sproducirali najbolj bizarni rituali in ceremonije (praznuje se konec zavezniške okupacije Avstrije, medtem ko se o vprašanju holokavsta in antisemitizma v Avstriji komajda razpravlja). Avstrija po interpretaciji avstrijskega zgodovinskega spisa ni obstajala v času nacizma, potemtakem tudi državljani Avstrije ne bi bili odgovorni za zločine nacistov, ker naj jih uradno ne bi bilo. Ali kot je zapisano: »Bolj, ko podčrtavamo njihovo krivdo, bolj poudarimo našo brezpogojno nedolžnost.«³⁸ Tudi spomenik na Albertinaplatzu ima kratek zgodovinski spomin, saj ne omenja velikih težav, ki so jih Židje imeli in jih še imajo v Avstriji kot državljani drugega reda.³⁹ Avtor spomenika je v podajanju dejstev za nastanek spomenika dejal, da ni nikoli razmišljal, da je ustvaril skulpturo samo za žrtve židovske skupnosti. Ob tej izjavi je Hrdlicka vede ali nevede priznal mit o žrtvi republike, saj postavil problem preganjanja Židov na margino zgodovinskega spomina ter tako izničil možnost spreminjanja zgodovinskega spomina.

V analiziranih delih smo bili priča umikanju (zavestnemu in nezavednemu) individualnega spomina v korist kolektivnega. Kolektivni spomin ima tako nalogo mistificiranja in ohranjanja dogodka za poznejše generacije, vendar je spomin prečiščen in vsebuje le dogodke, ki so družbeni ter oblasti sprejemljivi ter v skladu z njeno verzijo preteklih in polpreteklih dogodkov. Individualni spomin je tako postavljen v vlogo potrjevalca že omenjenih družbenih dogodkov, ki so bili takrat že razglašeni za zgodovinske. Torej je bil tudi posameznik hote ali nehotе vpet skozi svoj spomin v določeno družbeno skupino, ki je zagovarjala svoje videnje

³⁸ Wolfgang Benz, *Holokavst, Vita activa*, Ljubljana 2000, str.127.

³⁹ Prav tam, str. 28 – 31.

zgodovine in s tem upravljala z zgodovinskim spominom, ki pa je bil mnogokrat enačen z kolektivnim spominom te skupine.

Zaradi naše lastne vpetosti v različne družbeno-politične dejavnosti v družbi, lahko povzamemo sam proces, kot interaktivni proces. Zato je samo raziskovanje, kot tudi analiza mnogokrat oteženo. Tu opozarjam predvsem na politični vpliv na zgodovinarja/raziskovalca in pa tudi vpletanje samega zgodovinarja v družbeno-politične spremembe, kjer ni več zgolj opazovalec, temveč aktivni udeleženec. Tako je tudi raziskovalno delo pod zavestnim ali pa nezavednim vplivom sedanjosti. Kako se izogniti takšni pasti?

Odgovor je podal Maurice Halbwachs: »Svoje delo lahko opravljamo le, če se namenoma postavimo ven iz časa, ki so ga doživele skupine, ki so prisostvovala dogodkom in so bile z njim v bolj ali manj neposrednem stiku in ki bi se jih zato lahko spomnile.«⁴⁰

Pomembno je, da je raziskovalno delo opravljeno s pomočjo znanstvenih metod in ne na osnovi politične ali družbene ideologije, kot je bilo mnogokrat v preteklosti in se dogaja tudi sedaj.

Ob koncu sestavka bi rad še omenil vlogo zgodovinarja pri razvoju celotne družbe. Zgodovina kot znanstvena veda je bila in bo vedno pod pritiskom političnih elit, ki bodo želela skozi različne interpretacije zgodovinskih dogodkov predstaviti svoja politična nazorja in tako posredno vplivati na mišljenje družbe. Kajti družbene skupine, ki so na oblasti, vedno povzamejo le del zgodovinskega spomina, kar pomeni, da sam proces historizacije spomina zajame le del družbe. Zgodovinar se lahko takšnih vplivov obrani le tako, da se »odstrani« s polja političnega in tako ne podleže dnevnopolitičnim hotenjem različnih družbenih skupin. Pa vendar ni zgodovina nič drugega kot sosledje posameznih generacij, od katerih vsaka izkorišča materiale, kapitale, produkcijske sile, ki so jih zapustile vse poprejšnje generacije, in zato po eni strani v popolnoma spremenjenih okoliščinah nadaljuje dejavnost in po drugi strani s popolnoma spremenjeno dejavnostjo modificira stare okoliščine, »in to je zdaj mogoče spekulativno tako obrniti, da se kasnejša zgodovina naredi za smoter prejšnje.«⁴¹ Tako lahko ugotovimo, da bolj ko se širijo možnosti izkoriščanja različnih družbenopolitičnih produktov, tem bolj se razširja vpliv zgodovine kot razlagalke in povezovalke omenjenih dogodkov.

Ob tej misli lahko sklenemo, zakaj se individualni spomin podreja kolektivnemu. Posamezniki vsekakor razlikujejo, katera od obeh vrst enakosti ima več prednosti: tista, ki vsem državljanom ugodnosti porazdeli enakomerno, ali tista, ki jih razdeli glede na usluge vsakega posameznika.⁴² Tako je vsak posameznik težil k pripadnosti družbeni skupini, ki je bila na oblasti oziroma je imela možnost vpliva na posameznika. Zatorej je vpliv družbenopolitičnih skupin in družbe kot celote na posameznika tista smer ali vodilo v zgodovinarstvu, ki bi lahko ponudilo najbolj izčrpne odgovore na vprašanja razvoja družbenih enot. Kajti naše pravo preučevanje zgodovine je preučevanje človeškega stanja, a obenem je človek zadnji predmet preučevanja modreca.⁴³

⁴⁰ Maurice Halbwachs, *Kolektivni spomin*, str. 118.

⁴¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Izbrana dela*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977, str. 43.

⁴² Jean Jacques Rousseau, *Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi*, zbirka Prevodi, Ljubljana 1993, str. 106.

⁴³ Jean Jacques Rousseau, *Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi*, zbirka Prevodi, Ljubljana 1993, str. 109.

Summary

The Intertwinement of Individual and Collective Memory in Historiography

Sašo Komerički

As a scientific discipline, history has always been subject to political pressures. By employing different interpretations of historic events political elites wish to present their political views, thus influencing public opinion. Social groups that are in power always tend to adopt only a part of historical memory, which indicates that the process of historization of the memory includes only one segment of society. In order to avoid political influence of different social groups historiography has to withdraw from the politics, which is the only way to remain unbiased and impartial. Yet history is but a sequence of generations that exploit materials, capital, and means of production left to them by previous generations. It is therefore possible to say that an increased possibility of exploitation of different sociopolitical products increases the capacity of history to interpret historic events.

Now it becomes clear why collective memory becomes subordinate to collective memory. People are obviously clearly aware which of the two kinds of equality has more benefits: the one that distributes privileges to its citizens on an equal basis, or the one that grants them according to each individual's merits. Each individual therefore strives to belong to the social group in power that possesses the greatest ability to influence that person. This is why the influence of sociopolitical groups and society as a whole on the individual is the orientation in historiography that can produce the most comprehensive answer to the question of the development of social units. The true historical orientation is the study of the human condition. At the same time, the human is the ultimate object of study of the sage.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejših zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.